

جایگاه اهل بیت در آیه «مودت» در دو رویکرد شیعی و سنی

□ سید طالب ذکی *

چکیده

یکی از مسائل مهم کلامی، تفسیری و اعتقادی، مقام، جایگاه و شخصیت معنوی «اهل بیت» رسول خدا ﷺ است. شناخت جایگاه واقعی و آگاهی از مقامات علمی و معنوی آنان در راستای تبیین معارف راستین اسلامی، یک نیاز اساسی برای جوامع اسلامی است. قرآن کریم که یک منبع مشترک برای تمام مذاهب و نحله های اسلامی است، اصول و اساس بسیاری از معارف اسلامی، از جمله «جایگاه اهل بیت» را به خوبی تبیین و ترسیم نموده است. در این مقاله از میان آیات متعدد در تبیین «جایگاه اهل بیت ﷺ» یک آیه از آیات قرآن کریم، در دو رویکرد شیعی و سنی بحث و بررسی شده است. نخستین بحثی که در هر نوشتاری به آن پرداخته می شود، مباحث مقدماتی یا مبانی تصویری آن است، زیرا تا اجزای تشکیل دهنده یک موضوع روشن نشود، مجموعه به هم پیوسته آن نیز قابل فهم و درک نخواهد بود؛ از این رو مباحث مقدماتی و کلمات کلیدی آن که واژگان «اهل بیت»، «مودت» و «قربی» است نخستین بحث این نوشتار را به خود اختصاص داده است؛ سپس به چند منبع از منابعی که در موضوع آیات نازل شده در باره اهل بیت پرداخته، اشاره شده است. پس از اثبات این موضوع که آیات فراوانی در شأن و منزلت اهل بیت چه به صورت گروهی و چه به گونه انفرادی نازل شده است، به بررسی جایگاه اهل بیت ﷺ در آیه «مودت» پرداخته و دیدگاه عالمان دو فرقه شیعه و سنی در مفهوم و مصداق «قربی» طرح و بررسی شده است. واکاوی پیرامون دو واژه «مودت» و «قربی» در آیه شریفه نشان داد که مودت و محبت قربی (نزدیکان رسول خدا) واجب است. راز و فلسفه

* دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد جامعه المصطفی العالمیه رشته فقه و معارف اسلامی قم.

مودت قربی عنوان دیگری است که به آن اشاره شده و مرجعیت علمی، امامت و اطاعت از اهل بیت، فلسفه آن برشمرده شده است. و نیز بر اساس منابع و تفاسیر بیشتری از عالمان شیعه و سنی منظور از قربی چهار نفر از نزدیکان رسول خدا است که عبارتند از علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام. در مبحث پایانی این نوشتار، دیدگاه مفسر نامدار اهل سنت که از نخستین مفسران اسلامی به شمار می رود نقل، نقد و بررسی شده است.

واژگان کلیدی: اهل بیت، مودت، قربی، محبت اهل بیت.

مقدمه

مقام و جایگاه اهل بیت رسول خدا صلی الله علیه و آله از صدر اسلام تا کنون توجه ویژه عالمان اسلامی را به خود جلب کرده و در این زمینه آثار فراوان و فاخری از سوی آنان به جای مانده است. هم در آیات فراوان قرآن کریم و هم در گزارش های روایی و تاریخی پیشوایان مسلمان، نسبت به جایگاه آنان توجه و تأکید شده است. مهمترین مباحث در این زمینه، دو موضوع قابل طرح است که یکی مورد اتفاق و دیگری مورد مناقشه و اختلاف جریانهای مذهبی قرار گرفته است؛ مودت، محبت و دوست داشتن اهل بیت به عنوان یک پدیده عاطفی و شخصی و لزوم احترام به آنان در همین حد مورد پذیرش تمام فرقه ها و گرایشهای مذهبی است؛ اما فراتر از آن که ولایت پذیری، و قائل شدن به جایگاه مرجعیت علمی، اجتماعی و سیاسی برای اهل بیت علیهم السلام است، مورد اختلاف و مناقشات فراوان و شگفت انگیزی قرار گرفته است. امامیه با استناد به ادله فراوان عقلی و نقلی از جمله آیات فراوان قرآن کریم، برای اهل بیت رسول خدا جایگاه ویژه ای قائل است که از مولفه های مهم آن، اثبات عصمت، اثبات علم غیب، اثبات خلافت و جانشینی رسول خدا و... است. در برابر این دیدگاه، اهل سنت آیات و روایات مورد نظر را بر لزوم محبت و نیکی به اهل بیت حمل می کنند و معتقد به عصمت، علم غیب، خلافت انحصاری و مرجعیت علمی، اجتماعی و سیاسی آنان نیستند.

با توجه به اهمیت این موضوع، قرآن کریم در آیات بسیاری بدان پرداخته است. آیاتی مربوط به اهل بیت را در یک تقسیم بندی می توان به دو دسته تقسیم کرد:

الف: آیاتی که شأن نزولش اهل بیت علیهم السلام است؛ ب: آیاتی که مورد و مصداقش اهل بیت علیهم السلام است.

گزینه «ب» می تواند قابل تفصیل باشد به این بیان که در برخی از موارد مصداق کامل و تام آیه، اهل بیت است و در بعضی موارد ممکن است مصداق کامل نباشد اما بدون شک مصداق اتم و اکمل و قدر متیقن از آیه خواهد بود.

در این نوشتار یکی از آیاتی مربوط به اهل بیت مشهور به «آیه مودت» بررسی شده و از منظر علمای فریقین اثبات شده است که «چهار نفر از پنج تن آل عبا»؛ علی و فاطمه و حسنین علیهم السلام مصداق اکمل و قدر متیقن قریبی و نزدیکان رسول خدا صلی الله علیه و آله بوده و محبت آنان بر تمامی مسلمانان لازم و واجب است. منظور از وجوب محبت از نظر عالمان مکتب اهل بیت، لزوم اطاعت و پیروی از آنان که لازمه آن، اثبات امامت، عصمت و علم آنان است.

مفهوم اهل بیت

«اهل بیت» یک ترکیب اضافی است که از دو کلمه «اهل» و «بیت» تشکیل شده است. کلمه «اهل» در منابع لغت حاکی از نوعی وابستگی و پیوند محکم بین دو انسان یا چیز دیگر می باشد. منشأ این وابستگی عوامل مختلفی از قبیل پیوند نسبی بین پدر و فرزند یا پیوند ازدواج بین زن و مرد می تواند باشد (ابن فارس، ۱۴۲۰هـ). در عرف مردم کلماتی چون: اهل نماز، اهل روزه، اهل خمس، اهل دین، اهل مذهب، اهل مکه، اهل مدینه، اهل فلان کشور یا اهل فلان عمل و... حکایت از نوع تعلق و همبستگی بین انسان و موارد نامبرده دارد. «بیت» به مفهوم محل برگشت و سکونت، محل سکونت شبانه و به معنی عام کلمه همان چیزی که امروزه آن را خانه می گویند. و هنگامی که این دو واژه باهم ترکیب می شود همان معنی اصلی اش حفظ شده و گاهی با اندک توسعه یا تضییق به کار می رود. اهل بیت در شکل ترکیبی اش به معنی ساکنان خانه، خویشان و بستگان و خانواده می باشد.» (مصطفوی، ۱۳۶۰ش، ج ۱، ص ۱۶۹).

در عرف دینی مسلمانان اگر واژه «اهل بیت» به تنهایی و بدون قرینه و پیش فرض استعمال شود، منظور از آن اهل بیت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است (ابن منظور، ج ۱، ص ۱۸۶؛ راغب اصفهانی، ص ۲۹).

مصدق اهل بیت

در مفهوم اصطلاحی و مصدق این کلمه میان دو فرقه شیعه و سنی اختلاف دیدگاه وجود دارد. عالمان شیعه اهل بیت را به بخشی از اعضای خاندان رسول خدا اطلاق می‌کنند که دارای ویژگیها و مؤلفه های خاصی هستند مانند نسبی بودن و همسویی و پیوند علمی و عملی با رسالت پیامبر ﷺ (بابایی، ۴۸، ش، ص ۶۵). مصدق این مفهوم در زمان حیات رسول خدا ﷺ همان پنج نفر بودند که مشهور به پنج تن آل عبا است و آنها عبارتند از وجود مبارک رسول خدا، امام علی، فاطمه زهرا، امام حسن و امام حسین علیهم السلام. (بیضون، ۱۳۷۵ ش).

اما عالمان اهل سنت آراء مختلف و پراکنده ای در مفهوم اصطلاحی و مصدق اهل بیت دارند. عده ای از دانشمندان آنها مصدق اهل بیت در آیه مبارکه تطهیر را «علی، فاطمه، حسن و حسین ﷺ» می‌دانند، بعضی دیگر آن را منحصر به زنان پیامبر کرده است، (طبری، ۱۴۱۲ق، ص ۶-۸). عده ای آن را زنان و فرزندان به شمول علی و جمعی نیز توسعه داده و شامل تمام بنی هاشم و بنی عبدالمطلب دانسته است. (آلوسی، ۱۴۱۵ق، ج ۱۱، ص ۱۹۵-۱۹۷).

ابن تیمیه و شاگردش ابن قیم (ابن تیمیه، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص ۱۹۴؛ همان، ۱۴۰۶، ج ۷، ص ۷۵؛ ابن قیم، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۲۱۰). دیدگاه‌های مختلف درباره مصدق اهل بیت بیان کرده اند:

دیدگاه اول

اهل بیت پیامبر افرادی هستند که زکات بر آنان حرام شده است. این دیدگاه را بسیاری از عالمان اهل سنت برگزیده اند (ابن قیم، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۲۱۰). قائلین به این نظریه در محدوده این افراد نیز اختلاف دارند:

۱. شافعی و احمد بن حنبل - در نقل قولی منسوب به او - و ثعلبی، بنی هاشم و بنی مطلب را بر می‌شمرند.

۲. ابوحنیفه، احمد بن حنبل - در نقل قولی دیگر - و ابن قاسم مالکی، فقط بنی هاشم را مصدق اهل بیت برشمرده‌اند (هیثمی، ۱۴۱۶ق، ص ۹۰).

۳. برخی از عالمان مالکی نیز بنی مطلب، بنی امیه، بنی نوفل، بنی هاشم و ما فوق آنها تا غالب (از اجداد پیامبر) را ذکر کرده‌اند. (مقریزی، بی تا، ج ۶، ص ۱۳).

دیدگاه دوم

اهل بیت پیامبر فقط شامل همسران و ذریه او می گردد. در این نظریه عمده استدلالها بر آیه تطهیر شکل گرفته و در مواردی همچون صلوات در تشهد و نیز ازواج و ذریه از مصادیق «آل محمد» شمرده شده است (هیثمی، ۱۴۱۶ق. ص ۹۰).

دیدگاه سوم

اهل بیت پیامبر فقط شامل همسران او می گردد. در این دیدگاه منظور از بیت، محل سکونت پیامبر و همسران او است. در نقلی، بخاری، ابن ابی حاتم و ابن عساکر از قائلین این دیدگاه شمرده شده اند (عریق، ۲۰۰۷م، ج ۱، ص ۱۲۲).

دیدگاه چهارم

اهل بیت پیامبر امت او و پیروان او در تمام دورانها هستند. این قول از جابر بن عبدالله و سفیان ثوری نقل شده و نووی و ازهری هم به آن متمایل شده اند (همان، ص ۱۲۳).

دیدگاه پنجم

اهل بیت پیامبر تنها شامل پرهیزکاران امت او می گردد. این دیدگاه را قاضی حسین نقل کرده و راغب اصفهانی به آن متمایل است (ابن تیمیه، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص ۱۹۵؛ ابن قیم، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۲۱۱).

دیدگاه ششم

اهل بیت پیامبر فقط شامل اصحاب کساء هست و آنان عبارتند از علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام. این دیدگاه امامیه و برخی از اهل سنت است. قدر مسلم و مشترک بین دانشمندان شیعه و سنی از مصداق اهل بیت که هر دو دسته قبول دارند امام امیرالمومنین علی، فاطمه زهرا، امام حسن و امام حسین علیهم السلام هستند.

منبع شناسی آیات مربوط به اهل بیت

در اینکه راجع به اهل بیت: آیات زیادی نازل شده است جای تردید نیست؛ زیرا صدها عالم و مفسر شیعه و سنی در این مسأله اتفاق نظر دارند. ریشه این باور در روایاتی است که از ناحیه

معصومین علیهم السلام رسیده و در منابع حدیثی فریقین موجود است؛ از این رو عده ای از عالمان دو مذهب تلاش کردند این آیات را مشخص کنند و در کتابها و آثارشان از آن نام ببرند و یا به صورت مستقل و جداگانه آیات مربوط به اهل بیت را ثبت نمایند. مرحوم فیض کاشانی در مقدمه سوم کتاب تفسیر صافی روایاتی را در این زمینه یادآور شده است.

با بررسی گذرا و مختصری که نگارنده در آثار تفسیری دانشمندان شیعه و سنی نمود به این نتیجه رسید که ده ها آثار مستقل و جداگانه در باره آیات نازل شده بر فضائل اهل بیت تألیف و نشر شده است که در اینجا نام تعدادی از آنها را یادآور می شوم:

۱. تفسیر الحبری از حبری کوفی، ابو عبدالله حسین بن حکم (م ۲۸۶ هـ). (مذهب: زیدی)، بیروت: مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث ۱۴۰۸.

۲. تفسیر فرات الکوفی از فرات کوفی، ابوالقاسم فرات بن ابراهیم (شیعی)، تحقیق: محمد کاظم محمود، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، ۱۴۱۰ ق

۳. شواهد التنزیل لقواعد التفضیل تألیف عبید الله بن احمد حسکانی از عالمان اهل سنت. این کتاب چاپهای متعدد دارد که نگارنده چاپ تهران، (۱۴۱۱ ق) چاپ اول، با تحقیق محمد باقر محمودی را دیده است.

۴. حسینی استرآبادی، سید شرف الدین علی، تأویل الآیات الظاهرة، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعهی مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۹ ق، چاپ اول.

۵. تنزیل الآیات الباهرة فی فضل العترة الطاهرة از سید شرف الدین عاملی (م ۱۳۷۷).

۶. القرآن و فضائل اهل البيت، از محمد صالحی اندیمشکی، انتشارات ذوی القربی، قم: چاپ اول: ۱۳۸۳ ش.

و ده ها کتاب دیگر که در فضائل اهل بیت تألیف شده و آیات مربوط به اهل بیت را ذکر کرده است. این آثار دو دسته هستند: یک دسته فضائل اهل بیت را در یک مجموعه جداگانه گرد آورده و دسته دیگر فضائل هریک از معصومین: را جداگانه جمع آوری کرده است مثلاً آیاتی که راجع به فضائل امیرالمؤمنین علی: نازل شده، یا در باره صدیقه طاهره، یا امام حسن

و امام حسین یا حضرت مهدی علیه السلام یا سایر معصومین. این دسته از آثار به زبانهای عربی و فارسی به صدها بلکه هزاران می‌رسد.

بنابراین پاسخ این پرسش که آیا در باره اهل بیت عصمت و طهارت: در قرآن کریم آیه یا آیاتی نازل شده یانه، با توضیحات بالا روشن و آشکار شد و معلوم گردید که ده ها بلکه صدها آیه در قرآن کریم راجع به اهل بیت یا یکی از افراد اهل بیت نازل شده است. یکی از آیاتی که راجع به اهل بیت رسول خدا نازل شده است آیه ۲۳ سوره مبارکه شورا مشهور به آیه «مودت» است.

بررسی آیه مبارکه «مودت»

«قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ» (شوری، ۲۳)؛ بگو: «به ازای آن [رسالت] پاداشی از شما خواستار نیستم، مگر دوستی در باره خویشاوندان.

جمله فوق که بخشی از آیه ۲۳ سوره «شوری» است از جمله آیاتی است که بر فضیلت اهل بیت پیامبر و موقعیت ویژه آنان دلالت دارد و برخی آن را یکی از ادله امامت امیرمؤمنان علی علیه السلام به شمار آورده اند.

علامه حلی در نهج الحق عنوان «آیه المودّة» را در مورد این آیه به کار برده و آن را چهارمین آیه دالّ بر امامت حضرت علی علیه السلام قرار داده و در ذیل آن فرموده است: جمهور (اهل تسنن) در صحیحین (صحیح بخاری و صحیح مسلم) و احمد بن حنبل در مسندش و ثعلبی در تفسیرش از ابن عباس نقل کرده اند که فرمود: وقتی آیه «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ» نازل شد، گفتند: ای رسول خدا، خویشانی که مودّشان بر ما واجب است چه کسانی هستند؟ فرمود: علی و فاطمه و حسن و حسین (علیهم السلام). و وجوب مودّت مستلزم وجوب اطاعت است. (بابایی، ۱۳۸۰ شماره ۴۸)

وجوه و دیدگاه های گوناگونی در تفسیر و تبیین آیه مبارکه مودت طرح و بررسی شده است، آنچه که مهم و محل شاهد این نوشتار است «معناشناسی مودت» و «معناشناسی قربی» است.

معناشناسی «مودت»

«مَوَدَّت» در منابع لغت عرب به معنای «دوست داشتن» و «محبت کردن» آمده است. (ابن منظور، بی تا) برخی از لغت شناسان «شدت محبت» و «همراهی با محبوب» را نیز جزئی از معنای مودت دانسته است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۸۶۱).

در مفهوم «مودت» اختلاف قابل توجهی نیست و همچنین در «حکم مودت» اتفاق نظر شده است بر اینکه مودت و محبت قریبی و نزدیکان واجب و الزام آور است، ولی در اینکه چه کسانی دوست بدارند و چه اشخاصی دوست داشته شوند (قریبی)، کم و بیش اختلاف دیدگاه وجود دارد:

۱. آنچه مشهور عالمان شیعه و عده ای از دانشمندان اهل سنت گفته اند این است که بر مسلمانان واجب است که خویشاوندان نزدیک رسول خدا را دوست داشته باشند.

۲. جمعی بر این باورند که منظور آیه مودت این است که تقرب به خدا را دوست داشته باشید یعنی دوست داشته باشید که با انجام عمل صالح و اطاعت فرمان خدا، به خدا تقرب بجوید.

۳. عده ای گفته اند که مراد آیه، این است که اقارب و نزدیکان رسول خدا، او را دوست داشته باشند، به خاطر قرابتی که بین شان وجود دارد.

۴. برخی گفته اند که مقصود این است که همدیگر را دوست داشته باشید و با خویشاوندان خود ارتباط داشته باشید، به عبارت دیگر: صله رحم داشته باشید.

۵. و بعضی معتقدند که معنای آیه مبارکه این است که با انجام اعمال شایسته و پیروی از دستورات الهی، به خدا نزدیک شوید. (طوسی، ج ۹، ص ۱۵۹).

هویدا است که می توان بین دیدگاه های یاد شده جمع کرد و قدر مشترکی پیدا کرد و آن اینکه محبت پیامبر و خاندانش، دوستی بین رسول خدا و نزدیکانش، رابطه محبت آمیز بین مسلمانها با خویشاوندان خویش که همان صله رحم است و انجام اعمال خیر و اطاعت فرمان الهی که ناشی از محبت و عشق به خدا و اولیای او است، برای هر مسلمانی لازم و واجب است. ولی محبت و مودت خاندان رسول خدا از مصادیق روشن و مسلّم آیه مبارکه مودت است که به آن اشاره شد.

روایات فراوانی از طریق شیعه و سنی در معنای این آیه کریمه و بیان مقصود از «القربی» در بسیاری از کتاب های حدیث و تفسیر وجود دارد که توجه به آن روایات هرگونه شبهه و تردیدی را نسبت به مفاد آیه کریمه برطرف می کند. مرحوم آیه الله سید شهاب الدین مرعشی نجفی در تعلیقه بر کتاب احقاق الحق، از ۴۶ نفر از بزرگان اهل سنت که روایات مربوط به این آیه کریمه را با سندهای متعدد در کتاب های خود آورده اند نام می برد. محدث خبیر، سیدهاشم بحرانی، نیز در کتاب غایة المرام، هفده روایت از طریق عامه و ۲۲ روایت از طریق خاصه در این مورد نقل کرده است.

عالم بزرگ اهل تسنن، ابوالقاسم حاکم حسکانی، در کتاب شواهد التنزیل ۲۲ روایت را در ذیل این آیه کریمه گردآورده است که ۱۶ حدیث آن مناسب با معنای اول است؛ زیرا «القربی» را به خویشاوندان نبی اکرم صلی الله علیه و آله معنا و بر آنها تطبیق داده است و در ۷ حدیث به نام علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام تصریح شده و در پاورقی آن نیز ۲۵ روایت در این مورد ذکر گردیده است. در تفسیر نورالثقلین نیز ۲۲ روایت از کتاب های خاصه جمع آوری شده است که همه آن ها (۷۰ روایت) با مضامین گوناگون دلالت می کند بر این که مقصود از «القربی» اقربای نبی اکرم صلی الله علیه و آله است و معنای صحیح در تفسیر آیه کریمه، همان معنای اول است. (بابایی، شماره ۴۸ - صفحه ۶۵)

معناشناسی «قربی»

از بیان دیدگاه هایی که طرح شد تا حدودی مفهوم «قربی» نیز روشن شد، زیرا مفهوم قربی همان «خویشان» و «نزدیکان» است و در این معنی چندان گفتگویی وجود ندارد. آنچه که بیشتر مورد تضارب آراء بین عالمان دین و مفسران و محدثان واقع شده است، بیان مصداق و مورد «قربی» است. پرسش این است که «قربی» چه اشخاص و افرادی هستند و اسامی آنها چیست؟ پاسخ این پرسش برای کسانی که دستی به بررسی منابع دانشمندان اسلامی دارد تا حدودی آشکار است، زیرا بسیاری از منابع فریقین برای واژه «قربی» مصادیقی را با استفاده از روایات اسلامی تعیین کرده اند. به چند نمونه از منابع اشاره می شود:

۱) حسکانی در شواهد التنزیل روایات متعددی ذکر می‌کند که در آن «علی، فاطمه و دو فرزندش (حسن و حسین)» علیهم السلام مصداق «قربی» و نزدیکان رسول خدا قلمداد شده اند. (حسکانی، ۱۴۱۱ق، ج ۲، ص ۱۸۹).

۲) احمد بن حنبل در کتاب فضائل الصحابه نقل می‌کند: هنگامی که آیه مودت نازل شد، مردم سؤال کردند: ای رسول خدا! ذوی القربای تو که محبت آن‌ها بر ما واجب است، چه کسانی هستند؟ حضرت فرمود: علی، فاطمه و پسران آن دو (علیهم السلام) و این سخن را سه بار تکرار کرد (احمد بن حنبل، ۱۴۰۳ق، ص ۲۱۸).

۳) زمخشری در کتاب تفسیر کشاف می‌گوید: وقتی این آیه نازل شد، شخصی عرض کرد: ای رسول خدا! مودت و دوستی کدام یک از نزدیکان شما بر ما واجب شده است؟ حضرت فرمود: علی، فاطمه و پسران آن دو (علیهم السلام). (زمخشری، ۱۴۲۴ق، ج ۳، ص ۴۰۲).

۴) فخر رازی در کتاب تفسیر مفاتیح الغیب معروف به تفسیر کبیر مصداق ذی القربی را آل محمد می‌داند و می‌گوید: «آل محمد کسانی هستند که امرشان به محمد ﷺ بازگشت می‌کند و هر که ارتباط بیشتر و بهتر و کاملتر و محکمتر با پیغمبر داشته باشد، آل او محسوب می‌گردد و بدون تردید فاطمه و علی و حسن و حسین محکمترین پیوند را با رسول خدا ﷺ دارند و این از مسلمات است و مستفاد از احادیث متواتر می‌باشد (فخر رازی، ۱۴۲۳: ۱۶۶ / ۲۷).

۵- علامه نسفی در کتاب تفسیرش می‌گوید: وقتی این آیه نازل شد، از پیامبر خدا سؤال شد، آن بستگان تو که مودت و دوستی آن‌ها بر ما واجب شده است، کیستند؟ فرمود: علی، فاطمه و پسران آن دو ﷺ (نسفی، ۱۳۷۶ش، ج ۳، ص ۱۰۵).

۶- هیثمی نیز نقل می‌کند: وقتی آیه مودت نازل شد، عرض کردند: ای رسول خدا! مودت چه کسانی از بستگان شما بر ما واجب شده است؟ فرمود: علی، فاطمه و پسران آن دو (علیهم السلام) (هیثمی، ۱۴۲۵ق، ج ۹، ص ۱۶۸).

برای اطلاع از منابع بیشتر، علاقه مندان می‌توانند به شرح احقاق الحق، تألیف آیت الله نجفی مرعشی مراجعه کنند. وی قریب به پنجاه نفر از علمای بزرگ اهل سنت را نام می‌برد که

روایات مربوط به آیه مودت را با سندهای متعدد در کتاب‌های خود آورده اند. (مرعشی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۲-۱۸).

نتیجه: آشکار شد که مودت و محبت قربی (نزدیکان رسول خدا) واجب است. و نیز بر اساس منابع و تفاسیر بیشتری از عالمان شیعه و سنی منظور از قربی چهار نفر از نزدیکان رسول خدا است که عبارتند از علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام.

فلسفه و راز محبت اهل بیت علیهم السلام

علامه سید محمدحسین طباطبائی، از مفسران شیعه، با اتکا به روایاتی از جمله حدیث ثقلین و حدیث سفینه، دلیل وجوب مودت و محبت به اهل بیت را از این رو دانسته است که اهل بیت «مرجع علمی مردم» قرار گیرند و بدین ترتیب مودت به اهل بیت چیزی جز بقا و تداوم رسالت پیامبر صلی الله علیه و آله نیست و گرچه محبت به اهل بیت، «اجر» خوانده شده، اما در حقیقت نفعی است که عاید خود بشر می‌شود، نه آنکه به اهل بیت نفعی رسانده شود. (طباطبائی، بی تا، ج ۱۸، ص ۴۶). همانطور که در آیه ۴۷ سوره سبأ درخواست اجر در قبال رسالت را به نفع خود مسلمانان می‌داند. (قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ؛ باز بگو: آنچه من از شما مزد رسالت خواستم آن هم برای شما باشد (یعنی هرگز مزدی از شما نخواسته و نمی‌خواهم. و شاید معنی این باشد که مودت و حبّ ذوی القربی که از شما مزد رسالت خواستم آن هم برای ثواب و سعادت خود شماست) تنها پاداش (رسالت) من بر خداست و بس.)

یکی از مفسران معاصر درباره آیه مودت بر این باور است که در «مودت قربی» اجر و مزد رسالت به گونه‌ای که نفع شخصی در آن مطرح باشد نیست، بلکه مقدمه به بار نشستن زحمات رسالت است و آنچه با عنوان «مودت قربی» در اجر رسالت مطرح است نفع مستقیم آن به خود مردم بر می‌گردد؛ چون آنان چراغ‌های هدایت و کشتی‌های نجات امت هستند و فقط کسی از این نور بهره می‌گیرد و یا بر این کشتی سوار می‌شود که به آنان علاقه‌مند باشد اما کسی که به آنان مودت و علاقه ندارد، نه تنها از نورشان بهره نمی‌گیرد، بلکه تلاش می‌کند تا این جلوه‌های فانی نشدنی را خاموش سازد. (جوادی آملی، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۱۶۰).

مودت با دو چیز ملازم است: یکی شناخت و معرفت، زیرا تا انسان کسی را نشناسد نمی‌تواند به او عشق بورزد. دوم اطاعت، زیرا مودت بدون اطاعت نوعی تظاهر و ریاکاری و دروغ و تملق است. پس کسانی که دستورات خود را از غیر اهل بیت پیامبر علیهم السلام می‌گیرند، راه خدا را پیش نگرفته اند. (قرائتی، ج ۸، ص ۳۹۴).

بنابراین راز و فلسفه محبت و مودت اهل بیت رسول خدا، تداوم رسالت پیامبر بوده که در مذهب شیعه از آن به «امامت» تعبیر شده است؛ به تعبیر دیگر پیام آیه مبارکه مودت این است که در قدم اول اهل بیت رسول خدا را بشناسید و در قدم دوم از آنها پیروی کنید. اگر این دو مرحله در کسانی تحقق نیابد و در عین حال آنها مدعی «محبت اهل بیت» باشند، امکان ندارد و یک نوع دروغ و تظاهر خواهد بود.

رویکرد طبری در تفسیر آیه مودت

در تفسیر طبری در ذیل آیه شریفه مودت می‌گوید: «در تفسیر آیه چند دیدگاه وجود دارد» سپس برای هر کدام روایاتی نقل می‌کند:

دیدگاه اول: برخی گفته است: معنای آیه مبارکه این است که رسول خدا می‌فرماید: «مرا به خاطر خویشاوندی که با شما دارم دوست داشته باشید و همواره با من در ارتباط باشید». برای شاهد و دلیل این دیدگاه ۱۵ حدیث ذکر می‌کند. (طبری، ۱۴۱۲ ق، ج ۲۵، ص ۱۶).

دیدگاه دوم: گروه دیگری گفته است: منظور آیه مودت آن است که رسول خدا می‌فرماید: «من در برابر چیزهایی که برای شما آوردم (ابلاغ احکام الهی و هدایت مردم) اجر و مزدی نمی‌خواهم جز اینکه خویشاوندان مرا دوست بدارید». در تأیید این دیدگاه چهار حدیث نقل می‌کند. (همان، ص ۱۶-۱۷).

دیدگاه سوم: رسول خدا می‌فرماید: «ای مردم! من مزد رسالت از شما درخواست ندارم، مگر دوستی در راه تقرب الی الله به وسیله انجام عمل صالح و اطاعت فرمان الهی». سه حدیث برای این دیدگاه به عنوان شاهد و دلیل نقل می‌کند. (همان، ص ۱۷).

دیدگاه چهارم: «با خویشاوندان خود در ارتباط باشید و صله داشته باشید» یک

حدیث نیز در تأیید این دیدگاه نقل می‌کند. (همان).

در پایان طرح دیدگاه‌ها و دلایل آنها، خود اظهار عقیده می‌کند و دیدگاه نخست را نزدیک‌ترین قول به صواب و شبیه‌ترین دیدگاه به ظاهر قرآن می‌داند.

دلیل طبری بر دیدگاه مورد نظرش

طبری برای اثبات و تقویت دیدگاه خویش، سراغ تجزیه و تحلیل ادبی آیه مورد نظر رفته و گفته است که دلیل بهتر بودن قول نخست این است که واژه «فی» در کلام خداوند (إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى) داخل شده، اگر معانی دیگری که بیان شد، منظور بود، وجهی برای داخل شدن فی در اینجا نبود؛ زیرا اگر مراد محبت نزدیکان رسول خدا می‌بود (دیدگاه دوم)، باید در کلام خداوند (إِلَّا مودة القربى) می‌آمد، و اگر مقصود دوستی همدیگر (دیدگاه چهارم) یا تقرب به خدا (دیدگاه سوم) می‌بود، باید (إِلَّا المودة بالقربى، أو ذا القربى) می‌آمد، در حالیکه چنین نیامده بلکه کلمه فی بر «قربى» داخل شده و این دلیل آشکاری بر معنای اول است و معنای آیه این می‌شود که «به خاطر قرابت و خویشاوندی که بین من و شما وجود دارد مرا دوست داشته باشید و الف و لامی که بر «المودة» داخل شده بدل از اضافه است. (همان).

نقد و بررسی دیدگاه طبری

دیدگاه طبری را از چند زاویه می‌توان مورد بررسی و نقد قرار داد:

اولاً: دو گونه داوری می‌توان در باره فهم و درک طبری از زبان و ادبیات عربی داشت:

الف: طبری در فهم عمیق تمام زوایای پیچیده زبان و ادبیات عربی مشکل داشته، از این رو در آیه مبارکه مودت دچار لغزش زبانشناختی شده است.

ب: نسبت به زبان عربی و فهم عمیق آن متخصص و کارشناس بوده است، اما داده‌ها و فرآورده‌های فکری و کلامی او مانع از ابراز حقیقت شده و او را به سوی لغزشگاه و انکار حقایق و دست‌یازیدن به توجیهاات نپخته و بدوی سوق داده است.

اگر گزینه اول را بپذیریم - که بعید به نظر می‌رسد - پاسخش روشن است، زیرا کسی که تخصص در یک فن نداشته باشد طبیعی است که در بسیاری از موارد دچار اشتباه و لغزش

شده و سخن و بیانش از اعتبار ساقط شود. راهکارش این است که در این گونه موارد به آثار و سخنان کارشناسان فن باید مراجعه شود.

زمخشری یکی از دانشمندان و مفسرانی است که به زبانشناس قرآن معروف است و تفسیرش به اسم «الکشاف» یکی از تفاسیر معروف ادبی به شمار می‌رود. وی در تفسیر «الکشاف» در ذیل آیه مودت می‌نویسد:

منظور این است که برای مودت و مهرورزی مکان و جایگاهی قرار داده شده است؛ مثل این که بگویی: «لی فی آل فلان مودّة ولی فیهم هوی وحبّ شدید»؛ من فلان خاندان را دوست دارم و آنان، جایگاه و محل مهرورزی من هستند.

در این جا حرف «فی» صله برای مودت نیست، همان گونه که «لام» در «إلاّ المودّة للقریبی» صله است، بلکه حرف «فی» به واژه محذوفی متعلق است که ظرف بدان متعلق شده؛ مانند «المال فی الکیس؛ مال در کیسه است». آن چه که در جمله در تقدیر قرار گرفته، چنین است: مگر مودتی که ثابت در قریبی و متمکن در آنهاست.

از طرفی، واژه «قریبی» همانند واژه های «زلفی» و «بشری» مصدر و به معنای قرابت است و منظور از آن، اهل قریبی و خویشاوندان است. (زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۲۱۹).

زمخشری دقیقاً به لغزشی که از طبری سرزده است اشاره کرده و از نگاه زبانشناسی و قواعد ادبیات عربی شبهه ی او را پاسخ داده است.

بنابراین ناگزیریم گزینه دوم را نسبت به ساز و کار فکری طبری و یافته های کلامی او باورمند شویم، چنانکه در موارد دیگر نیز شاهد این نوع رویکرد او نسبت به آیات مربوط به اهل بیت: در آثارش به خصوص تفسیرش هستیم.

نتیجه

بر اساس بخشی از آیه مبارکه سی و دوم سوره شوری، مودت اهل بیت اجر رسالت پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله قرار گرفته است. این اجر مادی نیست، بلکه یک نوع اجر معنوی است که سود آن به رسول خدا نمی رسد بلکه به کسانی می رسد که این مودت را در وجود خود محقق ساخته

و در مقام عمل به لوازم آن ملتزم است. معنای مودت، دوست داشتن، یا شدت دوست داشتن است که از لوازم آن اطاعت و پیروی است، نه صرف محبت قلبی که هیچ خاصیت عملی و بیرونی نداشته باشد. از نظر حکم شرعی، این محبت واجب شمرده شده و براین اساس تمامی مسلمانان ملزم هستند که اهل بیت رسول خدا را دوست داشته باشند و طبق برخی تفاسیر (که برداشت درستی از آیه مبارکه است) واجب است از آنان پیروی و اطاعت نمایند. راز ماندگاری شریعت و رسالت رسول خاتم نیز در همین محبت توأم با سرسپردگی مطلق (اطاعت) است؛ وگرنه دامنه رسالت برچیده شده و پویایی و گویایی شریعت اسلامی زیر سوال خواهد رفت، بنابراین آیه مبارکه مودت یکی از ادله نقلی وجوب محبت «قربی» یعنی «امامت» اهل بیت علیهم السلام خواهد بود وگرنه مفهوم «مودت» جدای از اطاعت، بی معنا و بی خاصیت خواهد شد، در حالی رسول خدا صلی الله علیه و آله آن قدر به آن اهمیت قائل شده که آن را مزد رسالت خویش قلمداد کرده است.

کتابنامه

قرآن کریم

- آلوسی، سید محمود (۱۴۱۵ق). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، تحقیق: علی عبدالباری عطیه، بیروت: دارالکتب العلمیه، چاپ اول.
- ابن تیمیه الحرانی، تقی الدین أبو العباس أحمد بن عبد الحلیم (۱۴۰۸هـ - ۱۹۸۷م). الفتاوی الکبری، المحقق: محمد عبدالقادر عطا - مصطفی عبدالقادر عطا، دارالکتب العلمیه، الطبعة الأولى، ابن تیمیه الحرانی، تقی الدین أبو العباس أحمد بن عبد الحلیم (۱۴۰۶). منهاج السنه النبویه، تحقیق محمد رشاد سالم، جامعه الامام محمد بن سعود.
- ابن فارس، احمد (۱۴۲۰ق). معجم مقاییس اللغة، دار الجیل، بیروت.
- ابن قییم، محمد بن ابی بکر (۱۴۰۷ق). جلاء الافهام فی فضل الصلاه علی محمد خیر الأنام، تحقیق شعیب الأرناؤوط - عبد القادر الأرناؤوط، دار العروبه، کویت.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (بی تا). لسان العرب، بیروت، دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع.
- احمد، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشیبانی (۱۴۱۹هـ - ۱۹۹۸م). مسند، المحقق: السید أبو المعاطی النوری، بیروت: عالم الکتب، الطبعة: الأولى، احمد، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشیبانی (۱۴۰۳ - ۱۹۸۳). فضائل الصحابة، المحقق: د. وصی الله محمد عباس، بیروت: مؤسسة الرسالة الطبعة: الأولى.
- بابایی، علی اکبر، پژوهشی در آیه مودت - فصلنامه معرفت - شماره ۴۸ - صفحه ۶۵.
- بابایی، علی اکبر (۱۳۸۱ش). مکاتب تفسیری، قم، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
- بیضون، لیب (۱۳۷۵ش). تصنیف نهج البلاغه، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۲ش). ادب فنای مهربان، قم: نشر اسرا.
- حسکانی، عبید الله بن احمد، تحقیق: محمد باقر محمود (۱۴۱۱ق). شواهد التنزیل لقواعد التفصیل، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، چاپ اول.
- رازی، فخرالدین، ابوعبدالله محمد بن عمر (۱۴۲۰ق). مفاتیح الغیب (قرن ششم)، بیروت: دار

- احیاء التراث العربی، چاپ سوم.
راغب اصفهانی، حسین بن محمد بن مفضل (۱۳۹۲ق). المفردات فی غریب القرآن، بیروت: دارالکتب العربیه.
زمخشری، محمود (۱۴۰۷ق). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل (قرن ششم)، بیروت: دار الکتب العربی، چاپ سوم.
شوشتری، قاضی نورالله (۱۴۰۹ق). احقاق الحق وازهاق الباطل، با مقدمه و تعلیقات آیت الله مرعشی نجفی، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
طبری، ابو جعفر محمد بن جریر (۱۴۱۲ق). جامع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار المعرفه، چاپ اول.
طوسی، محمد بن حسن، (بی تا) التبیان فی تفسیر القرآن، با مقدمه شیخ آغابزرگ تهرانی و تحقیق احمد قصیرعاملی، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
عثمان عریق، عمر (۲۰۰۷م). موسوعه مکة المکرمه والمدینه المنوره، مدخل آل البيت، اشراف احمد زکی یمان، موسسه الفرقان للتراث الاسلامی، لندن، اول،
قرائتی، محسن (۱۳۸۳ش). تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، چاپ یازدهم.
مصطفوی، حسن (۱۳۶۰ش). التحقیق فی کلمات القرآن، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
مقریزی، احمد بن علی (بی تا). امتاع الاسماع بما للنبی من الاحوال و الاموال والحفده و المتاع، تحقیق محمد عبدالحمید النمیسی، دارالکتب العلمیه، بیروت،
نسفی، عمر بن محمد (۱۳۷۶ش) تفسیر نسفی، تهران: انتشارات سروش.
هیشمی، احمد بن محمد ابن حجر (۱۴۱۶ق). الدر المنضود فی الصلاه والسلام علی صاحب المقام المحمود، دارالمدینه المنوره، مدینه.
هیشمی، علی بن ابی بکر (۱۴۲۵ق). مجمع الزوائد، بیروت: دارالفکر.

